

بررسی نقش محرومیت نسبی در ایجاد رفتار جمعی جوانان

شهر کرمانشاه براساس نظریه تعامل گرائی بلومر

گلمراد مرادی (مربی جامعه شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلام آبادغرب)

moradi.pop@gmail.com

بهمن سعیدی پور (استادیار مدیریت آموزشی دانشگاه پیام نور مرکز کرمانشاه؛ نویسنده مسؤل)

bahman-Saeidipour@yahoo.com

چکیده

این مقاله به دنبال بررسی نقش محرومیت نسبی در ایجاد رفتارهای جمعی در میان جوانان شهر کرمانشاه است که براساس نظریه تعامل گرائی بلومر تبیین می شود. بلومر از جمله معروفترین جامعه شناسان در عرصه مطالعات رفتارهای جمعی است که در قالب رهیافت تعامل گرائی به تشریح این رفتارها پرداخته است. وی براین باور است که رشد رفتارهای جمعی از پنج مرحله می گذرد که به صورت اجمال عبارتند از: انگیزش اجتماعی، تشکل واحدهای پیوند دهنده، تعهد پیوستگی، ایدئولوژی و تاکتیکهای عملیاتی. این پژوهش با استفاده از روش پیمایش و از طریق ابزار پرسش نامه انجام شد. جامعه آماری مورد مطالعه جوانان بین سنین 19 تا 35 سال شهر کرمانشاه می باشد. تعداد 400 نفر جوان، از جامعه آماری به شیوه تصادفی سیستماتیک برای مطالعه انتخاب شدند. از اعتبار صوری و سازه برای روایی و آلفای کرونباخ برای پایایی ابزار تحقیق استفاده به عمل آمد و از روش های آماری ضریب همبستگی پیرسون برای آزمون فرضیات و تکنیک رگرسیون لجستیک برای سنجش مدل تحقیق استفاده شد. براساس یافته های تحقیق، محرومیت نسبی می تواند به عنوان یک عامل کلیدی در ایجاد و شکل دهی رفتارهای جمعی در میان جوانان موثر باشد. عواملی چون توانایی های ارزشی و انتظارات ارزشی نیز از طرفی در محرومیت نسبی جوانان و از طرفی هم در ایجاد و شکل گیری رفتارهای جمعی نقش دارند. نتایج حاصل از تحلیل لجستیک نشان می دهد که متغیر محرومیت نسبی، توانایی های ارزشی و انتظارات ارزشی توانسته اند $51/74$ از احتمال ورود جوانان به رفتارهای جمعی را به صورت صحیح پیش بینی کند.

کلیدواژه ها: رفتار جمعی، انتظارات ارزشی، تعامل گرائی، محرومیت نسبی، نظریه بلومر.

هفتم

مقدمه

یکی از مسائلی که امروزه تفکر و تعمق درباره آن مهم به نظر می‌رسد، رفتارهای جمعی^۱ جوانان است. برخی جامعه‌شناسان ایرانی معتقدند که امروزه بسیاری از مسائل اجتماعی مانند پیدایش گروه‌های بزهکار جوان، افزایش بی‌بندوباری اخلاقی در میان جوانان شهری (خصوصاً اقشار بالای جامعه)، ایجاد انحرافات و جرائم جنسی خشونت‌آمیز در میان جوانان طبقات پایین و همچنین اعتصاب‌ها، شورش‌ها و... از رفتارهای نابهنجار و سازماندهی نشده در بین جوانان است (ربانی، 1383: 145). رفتار جمعی جوانان می‌تواند هم موجب تثبیت و هم موجب اختلال شود. آنچه مهم است چگونگی هدایت این رفتار و مسیرهایی هستند که فراروی آن‌ها قرار می‌گیرند. جوانان در جریان تغییرات اجتماعی نیروی فعالی هستند، لیکن این فعال بودن می‌تواند زمینه ساز نظم‌پویا باشد و هم می‌تواند موجب اختلال اجتماعی گردد (شهابی، 1380: 88). رفتارهای جمعی خود را در قالب جماعت‌های فعال یا خشمگین همچون آشوب^۲ یا شورش و غوغا^۳ و جماعت‌های نمایشی همچون مد اجتماعی^۴، هوس اجتماعی^۵، جنون اجتماعی^۶، هراس اجتماعی^۷، شایعه^۸ و شیدایی اجتماعی^۹ نشان می‌دهند (آگ برن و نیمکف^{۱۰}، 1349: 138).

اندیشمندان از زوایای گوناگون بحث رفتار جمعی را تعریف کرده اند: دوب رفتار جمعی را فعالیتی اجتماعی می‌داند که تحت شرایط زودگذر، بدون ساختار و بی ثبات و به دلیل

- 1- Collective Behaviour
- 2- Riot
- 3- Mob
- 4- Social Fashion
- 5- Social Fad
- 6- Social Craze
- 7- Social Panic
- 8- Rumor
- 9- Social Mania
- 10- Ag burn & Neimkof

فقدان آشکار هنجارهای پذیرفته شده، رخ می‌دهد (دوب^۱، 1988: 923). دیگر پژوهش‌گران حوزه مطالعاتی رفتار جمعی نظیر ترنر^۲ و گاسفیلد^۳ با رجوع به اصول مکتب شیکاگو توجه خود را به وضعیت‌های تغییر سریع در ساختارها و احکام اجتماعی معطوف نمودند. ترنر و کیلیان معتقدند رفتارهای جمعی پدیده‌هایی هستند که در حد فاصل رفتارهای پراکنده فردی و رفتارهای گروهی سازمان یافته بر مبنای مقررات یا سنن مثل احزاب قرار می‌گیرند (محسنی تبریزی، 1383: 155). ستوده به هجوم سیل‌وار مردم به خیابان‌ها، بدون برنامه‌ریزی و سازماندهی قبلی و واکنش عاطفی و غیر قابل پیش‌بینی که کم و بیش با رفتار عادی و روزمره یا به قولی بهنجار و معمولی تفاوت دارد، رفتار جمعی می‌گوید (ستوده، 1378: 112). با توجه به تعاریف مطرح شده می‌توان رفتار جمعی را چنین تعریف نمود: رفتار جمعی به الگوهای غیرنهادی، بی‌ساختار، خودانگیخته، هیجانی و پیش‌بینی ناپذیر رفتار گروهی گفته می‌شود که در اکثر مواقع گویای ناآرامی اجتماعی است.

این تحقیق به دنبال بررسی رابطه بین محرومیت نسبی و رفتارهای جمعی در میان جوانان شهر کرمانشاه است که براساس نظریه تعامل گرایی هربرت بلومر^۴ تبیین می‌شود. یکی از عوامل مرتبط با رفتارهای جمعی در میان جوانان، محرومیت نسبی می‌باشد. محرومیت نسبی به تفاوت میان انتظارات مشروع و برآورد مدعیان نسبت به احتمال دست‌رسی به هدف گفته می‌شود. در نظریه گر پتانسیل خشونت جمعی تحت تأثیر شدت و گسترده محرومیت نسبی قرار دارد. به عبارت دیگر محرومیت نسبی به عنوان برداشت بازیگران از وجود اختلاف میان انتظارات ارزشی و توانایی‌های ارزشی آنان تعریف می‌شود. انتظارات ارزشی، شرایط زندگی و کالاهایی هستند که مردم خود را مستحق آن‌ها می‌دانند. توانایی‌های ارزشی کالاهای و شرایطی هستند که آن‌ها فکر می‌کنند، عملاً توانایی کسب و حفظ آن‌ها را دارند. بلومر از جمله معروف‌ترین جامعه‌شناسان در عرصه مطالعات رفتارهای جمعی است که

1- Doob

2- Turner & Killian

3- Gasfield

4- Blumer

هفتم

در قالب رهیافت تعامل گرایی به تشریح این رفتارها پرداخته است. وی براین باور است که رشد رفتارهای جمعی از پنج مرحله می‌گذرد که به صورت اجمال عبارتند از: انگیزش اجتماعی^۱، تشکل واحدهای پیوند دهنده^۲، تعهد پیوستگی^۳، ایدئولوژی^۴ و تاکتیک‌های عملیاتی^۵ (تنهایی، 1371: 281). بلومر اعتقاد دارد که رفتارهای جمعی در اثر فراهم شدن شرایط مقایسه به وجود می‌آیند. زمانی که افراد خود را با سایرین مقایسه کرده و نسبت به موقعیت خویش احساس حقارت نمایند، این کمبود در وجود خود فرد منجر به حس انتقام‌جویی شده و باعث می‌شود فرد انرژی احساسی و عاطفی خود را از راه‌های اعتراض تخلیه نماید.

جوانان به عنوان بخشی از جمعیت هر جامعه که از توان و بالندگی بیشتری نسبت به دیگر بخش‌های جمعیتی برخوردارند، در حوزه رفتارهای جمعی مورد توجه علمای علوم اجتماعی و علوم سیاسی قرار گرفته‌اند (فورلانگ^۶، 2000: 24). آنچه اهمیت این تحقیق را بیشتر نمایان می‌سازد، جستجو و ارایه تبیین علمی در زمینه رفتارهای جمعی جوانان در ایران با استفاده از مدل نظری و تجربی است که می‌تواند آینده‌ای روشن از وضعیت تحولات رفتارهای جمعی جوانان در ایران را روشن سازد. از طرفی شناخت رفتارهای جمعی جوانان اساسی‌ترین نیازهای بنیادی در امر برنامه ریزی و پیش‌گیری از مسائل آن در آینده است. لذا، برای یک برنامه ریزی نسبتاً دقیق و هماهنگ در جامعه شناخت رفتارهای جمعی جوانان الزامی می‌باشد. در واقع دستیابی به نتایجی در این زمینه استفاده علمی و کارآمد را برای سازمان‌ها، مؤسسات و مراکز مطالعه جوانان میسر می‌سازد.

بنابراین پژوهش و بررسی پیرامون رفتار جمعی جوانان از چند جهت اهمیت دارد:

- 1- Agitation.
- 2- Espuit de Corps.
- 3- Morale.
- 4- Ideology.
- 5- Apalication Tactic.
- 6 -Furlong

1- قدرت و توانایی جوانان در دامن زدن به تحولات سیاسی اجتماعی و جهت‌دادن به این‌گونه تحولات ما را ناگزیر می‌سازد که رفتار جمعی جوانان را به عنوان یک عنصر اصلی در درک وضعیت عمومی جامعه در نظر داشته باشیم.

2- جوانان یکی از ارکان اصلی دست‌یابی به توسعه در جامعه هستند. رفتار جمعی جوانان ایران به‌عنوان بازوی موثر جنبش جامعه مدنی ایران که خواستار اصلاحات سیاسی و نهادینه‌کردن قانون‌گرایی و عدالت اجتماعی است عمل می‌کند. جوان همواره در حال تفکر و انتقاد است.

3- در جامعه ما حدود 2 میلیون جوان وجود دارد که هر کدام نماینده یک خانواده هستند و با توجه به تاثیرگذاری جوانان در سطح دوستان و خانواده، مطالعه رفتار جمعی شان از اهمیت قابل‌توجهی برخوردار است (خواجه نوری، 1386: 12).

مطابق اطلاعات حاصل از سرشماری‌های عمومی کشور، تعداد جوانان از حدود 6300000 نفر در آستانه انقلاب به 9400000 نفر در سال 1365 و به حدود 12350000 نفر در سال 1375 بالغ گردیده است. همچنین در حالی که میزان رشد جمعیت کل کشور به 1/9٪ در سال 1375 کاهش یافته، میزان رشد جمعیت جوان در حدود 2/8٪ بوده است (سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن در سال‌های 75، 65، 1355). این کثرت جمعیت جوانان و تأثیرپذیری آنان و اهمیتی که در حال و آینده کشور خواهند داشت، مطالعه و بررسی خصوصیات آنان را در ابعاد مختلف ضروری می‌سازد. از طرفی جوانان یکی از ارکان اصلی دست‌یابی به توسعه هستند. هدف کلی تحقیق، بررسی نقش محرومیت نسبی در ایجاد رفتار جمعی جوانان شهر کرمانشاه براساس نظریه تعامل‌گرایی بلومر می‌باشد. اهداف این تحقیق به صورت ذیل می‌باشد:

1- بررسی میزان گرایش به رفتارهای جمعی جوانان شهر کرمانشاه

2- نقش محرومیت نسبی در ایجاد رفتار جمعی جوانان شهر کرمانشاه

هفتم

3- نقش توانایی های ارزشی و انتظارات ارزشی در ایجاد محرومیت نسبی و رفتارهای

جمعی

پیشینه تحقیق

عرف (1376) در تحقیقی به "بررسی رابطه بین پایگاه اقتصادی- اجتماعی منزل با شورش در شهر قزوین" پرداخته است. وی در این مطالعه از مدل نظری خاصی سود می برد، که اجزاء اصلی این مدل عبارتند از انسداد اجتماعی، محرومیت نسبی، فرصت های متفاوت ساختی و نارضایتی عمومی. افراد در مسیر ارتقاء و تحرک شغلی بین نسلی ناتوان شده و نمی توانند از نردبان سلسله مراتب اجتماعی صعود نمایند، و از سوی دیگر این گونه افراد همواره احساس نوعی محرومیت نسبی می کنند، زیرا بین سطح انتظارات و ارضای آنها فاصله وجود دارد. بنابراین شرایط در افراد نوعی احساس نارضایتی به وجود می آورد. این نارضایتی زمانی شدت می یابد که افراد علت این نابسامانی ها را در ساختار حکومت و دولت جستجو می کنند. زیرا در جامعه عموم فرصت ها و امکانات از سوی دولت مهیا می گردد، فرد علت نابسامانی خود را حکومت می داند و چون آموزش های سیاسی (جامعه پذیری سیاسی) به او داده نشده است، او مؤثرترین ابزار جهت تغییر شرایط خود را در استفاده از ابزار خشونت و آشوب اجتماعی می داند.

ایمان و منفرد (1385) به تحقیق پیرامون "بررسی عوامل اجتماعی- اقتصادی مؤثر بر رضایتمندی سیاسی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز" پرداخته اند. ایشان در این پژوهش از دیدگاه روان شناسی اجتماعی به تبیین و ارزیابی میزان و چگونگی رضایتمندی سیاسی دانشجویان پرداخته اند و سعی نموده اند، با تأکید بر نظریه گابریل آلموند و

همکارانش رضایتمندی سیاسی و سازه‌های مؤثر بر آن را شناسایی و شاخص‌سازی نمایند. آن‌ها به این نتیجه رسیده‌اند که رضایتمندی سیاسی دانشجویان، نمودی از جدایی، ناکامی و نارضایتی سیاسی را به نمایش می‌گذارد (صص 9-25).

نراقی و همکاران (1356) در یک مطالعه نظری در باره جوانان، مسائل جامعه و دانشگاه در بخشی تحت عنوان طغیان جوانان و با بهره‌گیری از مطالعات انجام شده در آفریقا بیان می‌دارد که ریشه نارضایتی جوانان در تضاد و دوگانگی میان دفاع اجتماعی از ارزش‌های دموکراتیک و سیاست‌های مغایر با آن قرار دارد. وی در ایران ریشه نارضایتی و ناآرامی دانشجویان را به عدم وجود عدالت اجتماعی و ارتباط فعالیت درسی با فعالیت بیرونی ربط می‌دهد.

مبانی نظری تحقیق

دیدگاه‌های تعامل‌گرایی، نظریه‌هایی هستند که از روان‌شناسی و روان‌شناسی اجتماعی نشأت گرفته‌اند و پدیده‌های جمعی را به رفتارهای فردی نسبت می‌دهند. آن‌ها جنبش‌های اجتماعی را تجلی احساس محرومیتی که بازیگران نسبت به دیگر بخش‌های اجتماع تجربه می‌کنند و احساسات پرخاشگرانه که نتیجه طیف وسیعی از انتظارات برآورده نشده هستند، می‌دانند (دوناتلا، 1383: 18).

تبیین‌های نظری از نوع تعامل‌گرایی ریشه‌های رفتارهای جمعی را در شخصیت کنشگران اجتماعی جستجو می‌کنند. آن‌ها بر روی متغیرهایی چون نارضایتی اجتماعی، ناسازگاری اجتماعی، حاشیه‌ای شدن و احساس محرومیت به خصوص محرومیت نسبی تأکید می‌نمایند. نظریه پردازان دیدگاه تعامل‌گرایی معتقدند که رفتارهای جمعی از پایین شکل می‌گیرند و وقتی که میزان نارضایتی و ناکامی در میان اعضای جامعه صورت حاد و فزاینده پیدا کند به خصوص وقتی که نارضایتی با فرآیند مقایسه اجتماعی همراه باشد در اعضای جامعه آمادگی ورود به جنبش‌های اجتماعی پیدا می‌کند. آن‌ها از طریق این رفتارهای جمعی درصدد تغییر

هفتم

وضعیت خود هستند. این نظریه پردازان روی گزاره‌هایی چون انقلاب‌ها در شرایط محرومیت مطلق تأکید ندارند، بلکه در شرایط محرومیت نسبی ظهور می‌یابند (غفاری، 1384: 152). بنابر ایده جامعه‌شناسان تعامل گرا، آنچه که ما جامعه می‌نامیم، ریشه در کنش مشخص افراد دارد. این کنش‌ها در وضعیت‌های خاص و اغلب با الگویی معین به منصفه ظهور می‌رسند. از دیدگاه مکتب رفتار جمعی ریشه پیدایش جنبش‌های اجتماعی هم‌زیستی نظام‌های ارزشی متعارض و گروه‌هایی است که با یک‌دیگر برخورد دارند. این نظام‌های ارزشی و گروه‌های اجتماعی عناصر ممیزه حیات اجتماعی تلقی می‌شوند (کیلیان¹، 1964: 423). در این مکتب تغییرات ساختار اجتماعی و نظم هنجاری در چارچوب یک فرآیند تکامل فرهنگی تفسیر می‌گردند، فرآیندی که در طی آن ایده‌های جدیدی در اذهان افراد ظهور می‌کنند. وقتی هنجارهای سنتی، دیگر نمی‌توانند یک ساختار رضایت‌آمیز برای رفتار ارائه دهند، فرد مجبور است نظم اجتماعی را از طریق اشکال گوناگون ناسازگری به چالش بکشد. جنبش اجتماعی وقتی پدید می‌آید که احساس نارضایتی فراگیر شود و نهادهایی که از انعطاف‌پذیری کافی برخوردار نیستند، نتوانند به این احساس فراگیر پاسخ گویند (دوناتلا، 20: 1383).

این مقاله به بررسی رفتارهای جمعی در قالب رویکرد تعامل‌گرایی می‌پردازد و مشخص می‌کند که چه عاملی آن را از سایر نظریه‌ها متمایز می‌نماید. نظریه پردازان عمده این دیدگاه از جمله وبر²، بلومر³، دیویس⁴ و گره⁵ و فستینگر⁶ هستند. وبر جامعه‌شناسی آلمانی از نظریه پردازان برجسته رویکرد تفهمی⁷ است. به نظر وبر جنبش‌های اجتماعی به عنوان نوعی رفتار جمعی ریشه در نظام عقیدتی و معنایی که کنش‌گران

1- Illian

2- Weber

3- Blumer

4- Davies

5- Gurr

6- Festinger

7- Comprehensive Approach

به رفتار کنش‌های خود می‌دهند، دارد. گروه‌های اجتماعی خود را متعهد به تعاریفی کلی از جهان و خود می‌کنند و می‌کوشند جهان خود را براساس این تعاریف تغییر دهند. لذا برای فهم رفتارهای جمعی باید این تعاریف را شناخت (اسملسر^۱، 1380). به نظر وی رفتارهای جمعی متشکل از گروه‌هایی از مردم هستند که در زمینه‌ای از نارضایتی نسبت به محیط اجتماعی مستقر به نحوی به نظام عقیدتی واحدی، اعتقاد پیدا می‌کنند و بر اساس آن اعتقاد به صورت جمعی عمل می‌کنند و به وسیله پیام اجتماعی خود جامعه را بسیج می‌کنند (بشیریه، 1381: 59). بنابراین در دیدگاه وبر رفتارهای جمعی تأثیرات پویایی هستند، که همواره می‌توانند در خدمت تغییر و دگرگونی شیوه‌های رفتار از پیش تعیین شده‌ای باشند، که منابع تغییر سریع را بر می‌انگیزاند (گیدنز^۲، 1371: 81).

دیویس و گر در قالب رهیافت روان‌شناسی اجتماعی پیرامون رفتارهای جمعی بحث می‌کنند. فرضیه اصلی تئوری فردگرایانه و روان‌شناسی این است که انسان‌ها دارای خواست‌ها و نیازهای اساسی هستند و اگر این خواست‌ها و نیازها، سرکوب شده یا ناکام بمانند به پیدایش احساس خشونت و پرخاشگری می‌انجامد (بشیریه، 1374). دیویس در نظریه خود احساس بی‌عدالتی اجتماعی را در دوران رکود اقتصادی عامل اساسی بروز نارضایتی بین مردم و نظام سیاسی می‌داند. گر هم نارضایتی سیاسی و روان‌شناختی از نظام سیاسی را ناشی از وجود شکاف بین توقعات ارزشی خود با قابلیت‌های ارزشی محیط می‌داند. قابلیت‌های ارزشی آن دسته از کالاها و شرایط زندگی است که مردم خود را به طور موجهی مستحق آن می‌دانند، و قابلیت‌های ارزشی اموری عینی هستند که در اجتماع می‌توان یافت. این نارضایتی عمده در اثر مقایسه خود با دیگران در جامعه صورت می‌گیرد. این امر در میان تحصیل‌کردگان جدی‌تر و عمیق‌تر است (دیویس^۳، 1969: 6). بنابراین از نظر دیویس و گر بی‌عدالتی اجتماعی مهم‌ترین عامل بروز نارضایتی و گسست تعهد گروهی در سطوح مختلف

1- Smelser

2- Giddens

3- Davies

هفتم

اجتماعی، سازمان یا کلیت نظام سیاسی و اجتماعی است. اما فایرabend¹ از پیروان نظریه محرومیت نسبی تحلیل خود را از سطح روان‌شناختی به سطح سیستمی ارتقاء داده است. از نظر او در برخی از جوامع، محرومیت نسبی² که در نظریه گر یک جریان روان‌شناختی است، بیشتر جریانی سیستمی و مربوط به ساختار اجتماعی است. از نظر فایرabend وجود و بروز شکاف بین توقعات و امکانات و در پی آن، محرومیت و ناکامی در برخی جوامع ناشی از ساختارهای نظام اجتماعی است. از این نظر در برخی جوامع، نارضایتی می‌تواند ساختاری تلقی شود. این دیدگاه در تحلیل فرآیند بیگانگی می‌تواند به مارکس نزدیک‌تر شود (کوهن، 1375: 209).

چارچوب نظری تحقیق

آنچه چارچوب نظری این مقاله بر آن بنا شده، رویکرد تعامل‌گرایی و به طور خاص نظریه گر³ برای تبیین رفتارهای جمعی و همچنین نظریه تعامل‌گرایی بلومر برای ایجاد و شکل‌گیری رفتارهای جمعی است. نظریه گر بهتر می‌تواند تبیین‌کننده مدل تحقیق باشد و تمرکز آن بر روی چگونگی شکل‌گیری رفتارهای جمعی و در نتیجه راهگشای کار در تمرکز بر روی رفتار جمعی جوانان می‌باشند. از طرفی نظریه بلومر در نحوه و مراحل شکل‌گیری رفتارهای جمعی جوانان بهتر می‌تواند عمل نماید. لذا بر اساس مدل گر پتانسیل خشونت جمعی تحت تأثیر شدت و گسترده محرومیت نسبی قرار دارد و بر اساس مدل بلومر شاخص‌های رفتار جمعی تعریف و طرز اندازه‌گیری آن‌ها تعیین می‌شود.

1- Firabend
2- Relative Deprivation
3- Guarr

گر و رفتارهای جمعی

گر (1377) نقطه عزیمت خود را برای تحلیل خشونت‌های مدنی، محرومیت نسبی قرار می‌دهد. وی محرومیت نسبی را درک کنشگر از تفاوت میان توانایی‌های ارزشی¹ و انتظارات ارزشی² می‌داند. انتظارات ارزشی عبارتند از منافع و شرایطی از زندگی، که مردم خود را در حصول آن ذیحق می‌دانند. اما توانایی‌های ارزشی بستگی به محیط اجتماعی و فیزیکی داشته و عبارت است از ظرفی که بحث مردم را برای تحصیل یا حفظ ارزش‌ها معین می‌کند. به بیان دیگر، محرومیت نسبی عبارت است از تفاوت میان انتظارات مشروع و برآورد مدعیان نسبت به احتمال دسترسی به هدف. گر به صورت اجمالی، ارزش‌ها را به سه دسته ثروت، قدرت و منزلت تقسیم کرده، آن‌گاه تئوری خود را بر فراز مقوله محرومیت نسبی (به عنوان متغیر مستقل) بنا کرده و سایر شرایط اجتماعی و سیاسی را به عنوان متغیرهای مشدده³ و متغیرهای میانجی⁴ با آن ترکیب می‌کند و انواع رفتار سیاسی را از آن نتیجه می‌گیرد. برای تبیین جنبش احتمالی باید نقطه عزیمت را از عوامل ذهنی و مجموعه فرآیندهای ذهنی که موجبات خشم و قهر را فراهم می‌آورد، شروع کرد. آن‌گاه این عنصر ذهنی از معبر ساخت‌ها و فرهنگ‌ها و سنن جمعی گذشته و تبدیل به کنش جمعی می‌شود که آن نیز به نوبه خود به دو دسته به نوع تأثیر عوامل میانجی و مشدده به یکی از اشکال متنوع اعتراض بدل می‌گردد. گر با رویکردی روان‌شناسانه به مبحث خشونت جمعی و سیاسی می‌پردازد و می‌کوشد، تا علل بروز خشونت‌ها را تبیین کند (ص 16). گر بهترین تعریف از محرومیت نسبی ارائه داده است. به تعبیر او محرومیت نسبی به عنوان برداشت بازیگران از وجود اختلاف میان انتظارات ارزشی⁵ و توانایی‌های ارزشی⁶ آنان تعریف می‌شود. انتظارات ارزشی، شرایط زندگی و کالاهایی هستند

- 1- Value Capabilities
- 2- Value Expectations
- 3- Instigating Variables
- 4- Mediating Variables
- 5- Value Expectations
- 6- Value Capabilities

هفتم

که مردم خود را مستحق آن‌ها می‌دانند. توانایی‌های ارزشی کالاها و شرایطی هستند که آن‌ها فکر می‌کنند، عملاً توانایی کسب و حفظ آن‌ها را دارند (ص 54).

متغیرهای اجتماعی که در تمرکز نارضایتی‌ها بر اهداف سیاسی مؤثرند، عبارتند از: میزان تضمین‌های فرهنگی یا خرده فرهنگی برای پرخاشگری آشکار، میزان و درجه موفقیت خشونت سیاسی در گذشته، میزان آشکاری و گستردگی جاذبه‌های نمادین توجیه کننده خشونت، مشروعیت نظام سیاسی و نوع پاسخ‌هایی که به محرومیت نسبی داده و می‌دهد و باور به اینکه خشونت در کسب ارزش‌های کمیاب مفید است البته این باور در اجتماعات سیاسی بیشتر نقش یک انگیزه ثانویه را داشته و توجیه کننده است. در حالت افراطی هر گاه مردم شدیداً ناراضی بر این باور باشند که نظام سیاسی ظرفیت و منابع رفع محرومیت آن‌ها را دارا است اما هیچ‌گونه اقدام مؤثری به عمل نمی‌آورد، احتمال توسل جستن به انقلاب یا تاکتیک‌های توطئه‌آمیز به منظور کنترل نظام و قرار دادن آن در خدمت منافع خویش وجود دارد، یا اینکه سیاست‌گذاری به گونه‌ای باشد که توزیع ارزش‌های جبرانی بین گروه‌ها تبعیض‌آمیز باشد. در این حالت احتمال می‌رود که گروهی که کمتر برخوردار شده است به منظور افزایش سهم خود از ارزش‌ها به اعتراض جمعی متوسل شود (گر، 1377: 68).

بلومر و شکل‌گیری رفتارهای جمعی

در مقاله حاضر نحوه شکل‌گیری و مراحل تکامل رفتارهای جمعی براساس مدل نظری بلومر مطرح می‌گردد. بلومر رفتار جمعی را شامل رفتار جماعت^۱، رفتار عامه^۲، عقیده عمومی^۳، تبلیغ^۴ و سامان می‌داند. وی برای تعریف رفتار جمعی آن‌را با دو گونه رفتار دیگر یعنی رفتار گروه کوچک و رفتار مرسوم رفتار جا افتاده یا رفتاری که از نظر فرهنگی تعریف شده است - مقایسه نموده و اختلافات آن‌ها را بر می‌شمارد. در این تعریف معیار و ملاک

1- Crow

2- Mass behaviour

3- Public Opinion

4- Propaganda

عمده از نظر او خصوصیات فیزیکی (اندازه گروه) و خصوصیات فرهنگی (رابطه با قواعد، تعاریف، یا هنجارها) است.

مقایسه رفتار جمعی با گروه‌های کوچک علاوه بر معیارهای فیزیکی و فرهنگی ملاک‌های دیگری را نیز آشکار می‌سازد که نخستین آن معیارهای روان‌شناختی است: در گروه کوچک فرد احساس می‌کند که بر رفتار خود کنترل دارد اما در رفتار جمعی بر رفتار خود کنترل ندارد و رفتار او تابع رفتار گروه است. معیار و ملاک دوم ناظر به شیوه ارتباط و تعامل است: در گروه‌های کوچک این معیارها متکی به برخوردهای شخصی و گفت‌وگوی متقابل^۱ است و هر شرکت کننده کنش دیگری را تأویل و تفسیر می‌نماید. در حالی که در رفتار جمعی یا به طور کلی گروه‌های بزرگ اشکال جدیدی از ارتباط و تعامل، مانند واکنش‌های روان‌شناختی جمعی و ارتباط یک‌سویه مطرح است. سومین معیار به شیوه‌ای اشاره دارد که مشارکت کنندگان برای کنش بسیج می‌شوند: گروه‌های کوچک از مکانیسم‌های مستقیم، محدود و ساده‌ای چون اغناء استفاده می‌کنند، در حالی که در رفتار جمعی وسایل جدیدی چون اغوا، تحریک، جلب توجه، شایعه‌سازی، غلبه برخونسردی و کنار گودنشینی به کار می‌رود (اسملسر^۲، 1380: 9-10).

پلومر در رفتار جمعی دو کانون اصلی را مورد توجه قرار داده است. نخست مطالعه اشکال ابتدایی رفتار جمعی، همچون انبوه از هم پاشیده و هیجان زده شده مردم (جماعت غوغاسالار) یا اضطراب جنگ^۳. دوم مطالعه شیوه‌هایی که از طریق آن این اشکال ابتدایی تبدیل به رفتار تنظیم شده و سازمان یافته می‌شوند. ویژگی برجسته رفتار جمعی ابتدایی شیدایی و بی‌قراری است که به صورت دورانی انتقال می‌یابد و بدین گونه هر فرد، هیجان تولید شده توسط فرد دیگر را باز تولید می‌کند و زمانی که بار دیگر این هیجان به خود او باز می‌گردد، دچار هیجان مضاعف می‌شود (اسملسر، 1380: 11). پلومر به هنگام بحث در مورد جنبش اجتماعی به موضوع تبدیل رفتار جمعی ابتدایی به رفتار سازمان یافته می‌پردازد. او معتقد است جنبش

1- Dialog

2- لاتین اسملسر-

3- War Hysteria

هفتم

اجتماعی در خلال توسعه‌اش دارای سازمان و شکل، آداب و سنن، تقسیم کار، رهبری استقرار یافته، قواعد اجتماعی و ارزش‌های اجتماعی می‌شود. به نظر بلومر رشد جنبش‌ها و یا رفتارهای جمعی از پنج مرحله می‌گذرد که به صورت اجمال عبارتند از:

- 1- انگیزش اجتماعی: در این مرحله جنبش نیازمند مطرح نمودن مطالب و مسائل عمده اجتماعی است که مقدمات و زمینه‌های نارضایتی را می‌تواند فراهم آورد.
  - 2- تشکل واحدهای پیوند دهنده: به معنی ایجاد و تشکل واحدهای کوچک، غیرمتمرکز و مبتنی بر روابط غیر رسمی که بتواند توده پراکنده مردم را که عمده در حد رفتار عامه عمل می‌کنند به گروه‌های به هم پیوسته متصل کنند.
  - 3- تعهد پیوستگی: ایجاد و گسترش نوعی از گرایش‌ها و اعتقادات مذهبی و یا مکتبی جهت پیوند دادن افراد به نهضت.
  - 4- ایدئولوژی: تبدیل آن گرایش‌ها و اعتقادات به ایدئولوژی راهبر که افراد با تمسک به آن دست به عمل زنند.
  - 5- تاکتیک‌های عملیاتی: مشخص نمودن چگونگی و زمان بندی اهداف جنبش توسط رهبران که در کوتاه مدت یا بلند مدت می‌باشد (تنهایی، 1371: 281).
- بلومر معتقد است که واگیری اجتماعی فرآیندی است که طی آن اعضای جماعت مرتباً از رفتار هم‌دیگر تأثیر می‌پذیرند و دیدگاه‌ها و رویدادهایی که به طور معمول توجه آنان را به خود جلب می‌کند، بی‌اهمیت می‌شوند. سرانجام هر یک از افراد درگیر در جماعت چنان غرق کنش‌های دیگران می‌شود که خود آگاهی خویش را از دست می‌دهد و تحت تأثیر دیگران قرار می‌گیرد. در این حالت هر کس انحصاراً پیرو دیگران می‌شود (تنهایی، 1371: 280). بلومر در گونه‌شناسی خود از گروه‌های مخاطب، آن‌ها را بر حسب طبیعت شان به چهار گروه اصلی، انبوه کنش‌گر^۱، انبوه نمایش‌گر^۲، توده^۳ و عموم^۳ تقسیم کرده است. که مختصری از ویژگی‌های این گروه‌ها عرضه می‌شود.

1- انبوه کنش‌گر: که گاهی به آن انبوه پرخاش‌جو^۴ نیز گفته می‌شود گروهی هستند که هدف مشترکی داشته و حین هدف، رفتار آن‌ها را هدایت می‌کند. در این قبیل گروه‌ها، نوعی تقسیم کار و احیاناً رهبری مشخص به چشم می‌خورد. یک جنبش انقلابی^۵ و یا گروه لینچ^۶ از این زمره محسوب می‌شوند.

2- انبوه نمایش‌گر: این گروه‌ها دارای هدف معینی جز به نمایش گذاشتن رفتار خود ندارند. درجه تصلب و جمود گروهی در این‌ها پایین‌تر و نقش رهبری در آن‌ها کم‌رنگ‌تر است. کارناوال‌های شادی و یا دسته‌های عزاداری فرقه‌های مذهبی، نمونه‌هایی از این انبوه‌ها هستند.

3- توده: توده‌ها دارای سازماندهی ضعیفی هستند و اعضای آن‌ها ناپایدارند. به گونه‌ای لحظه‌ای به وجود می‌آیند و هر چند هدفی که جلب نظر آن‌ها را کرده است کم‌جذب‌تر می‌شود، هم از دامنه و طیف اخص کاسته می‌شود و هم از شدت رفتار جمعی. توده‌ها را معمولاً به دو دسته فرعی تر علی و قراردادی تقسیم می‌کنند. توده علی مثل تماشاگران یک شیء عجیب در ویتترین مغازه هستند و توده قراردادی مثل تماشاگران مسابقات ورزشی، به نوعی به قاعده گرد هم می‌آیند.

4- عموم: به گروهی از مردم اطلاق می‌شود که اولاً با موضوع مناقشه برانگیزی مواجه باشند و ثانیاً از نظر عقیده نسبت به آن موضوع، مواضع متفاوتی اتخاذ نمایند و ثالثاً حاضر باشند بر سر آن موضوع وارد بحث و مجادله شوند. ملاحظه می‌شود که عموم به لحاظ سازمانی، دارای استقراری نیستند و تنها در قبال موضوع خاصی قابل تعریف اند. لذا آنچه به افکار عمومی مشهور است، محصولی جمعی و حاصل برآیند باورها و داوری‌های جمع است. نکته مهمی که در مورد گروه‌های مخاطب باید همواره مد نظر قرار گیرد وجود گروه‌های

1- Crowd Expressive

2- Mass

3- Public

4- Aggressive Crowd

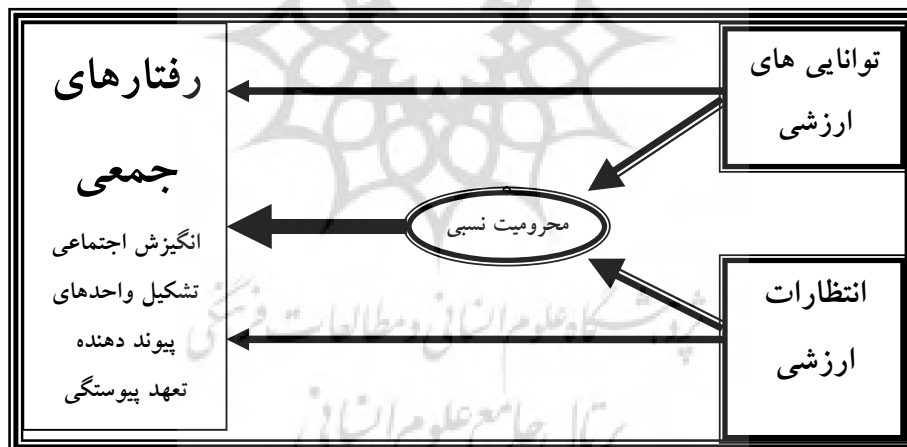
5- Revolutionary Movement

6- Lynch Group

هفتم

مرجع و رهبران فکری است (بلومر، 1951: 89). باورها و داوری‌های انسان‌ها مقولاتی هستند که اجتماعاً ساخته شده‌اند و هر انسان به عنوان موجودی منطقی تلاش می‌کند رفتاری موجه و عقلایی از خود بروز دهد. معنای عقلایی بودن رفتار هم آن است که رفتار کنش‌گر، مورد مذمت عقلاً قرار نگیرد، لذا کلیه رفتارهای اجتماعی خود را با محک عرف عقلایی بودن گروه مرجع می‌سنجند و تراز می‌کنند. از همین رو، گروه‌های مرجع، سازنده ارزش‌های مشترک اجتماعی هستند و این ارزش‌ها طی مکانیسم‌های جامعه‌پذیری در میان سایر گروه‌های اجتماعی، درونی می‌شود. به همین خاطر در هر فرآیند تبلیغاتی توجه به نقش، الگوسازگروه‌های مرجع، بسیار مهم است. نمودار 1 روابط بین متغیرهای این پژوهش را در قالب مدل تحلیلی نشان می‌دهد.

نمودار 1- مدل تحلیلی تحقیق

2- بین انتظارات ارزشی و محرومیت نسبی جوانان رابطه وجود دارد.

3- بین میزان احساس محرومیت نسبی جوانان و پیدایش رفتارهای جمعی آنها رابطه

وجود دارد.

روش شناسی تحقیق

این مقاله با استفاده از روش پیمایش انجام شده است. با توجه به اینکه رویکرد حاکم بر آن کمی است، لذا روش پیمایش بهتر می تواند آن را مطالعه نماید. جمع آوری اطلاعات از طریق ابزار پرسشنامه انجام گرفته است. جامعه آماری در این مطالعه جوانان ساکن شهر کرمانشاه می باشند. از میان آن‌ها افراد بین سنین 19 تا 35 سال در نظر گرفته شده است. براساس سرشماری سال 1385 کشور، کل جمعیت جوانی که در این محدوده سنی در کرمانشاه قرار داشته است، برابر 252350 نفر می باشند. با توجه به حجم وسیع جامعه آماری به شیوه تصادفی سیستماتیک تعداد 400 نفر با استفاده از جدول نمونه گیری لین (1974). برای مطالعه انتخاب شدند. در تکمیل پرسشنامه ها، لیست کل افراد جوان به دست آمد و از بین هر 630 نفر یک نمونه انتخاب گردید و پرسشنامه به وسیله تکمیل گردید. قابل ذکر است که بسیاری از افراد از تکمیل نمودن پرسشنامه ها اجتناب نمودند یا اینکه فردی که در نمونه می افتاد، در دسترس نبود، لذا در بسیاری از نمونه ها به فرد بعد از نمونه انتخابی رجوع می شد و پرسشنامه توسط وی تکمیل گردید. قابل ذکر است که جهت رعایت اخلاق تحقیق از حوزه خصوصی افراد سوالی نمی شد. به این خاطر که افرادی کم سواد بوده و یا اینکه معنی بسیاری از مفاهیم را نمی دانستند، لذا در این تحقیق از پرسشنامه توأم با مصاحبه استفاده شد.

به منظور دست یابی به اینکه ابزار سنجش چه چیزی را می سنجد و تا چه اندازه از لحاظ سنجش موضوع موفق بوده و کارایی دارد در مقاله حاضر از روش ارزیابی اعتبار صوری تحقیق و اعتبار مبتنی بر تحلیل عاملی¹ استفاده شده است. جهت اعتبار صوری پس از طراحی گویه های طیف های مربوطه (براساس تحقیقات انجام شده و دیدگاه‌های نظری «به خصوص چارچوب نظری رایج») در اختیار اساتید و کارشناسان دانشگاه قرار گرفت. اظهار نظر این افراد در راستای سنجش گویه های هر طیف، در نهایت به گزینش گویه های مناسب برای هر طیف منجر شد.

هفتم

جهت ارزیابی اعتبار سازه ای^۱ طیف ضمن استناد به مبانی نظری تحقیق از تحلیل عامل^۲ استفاده شده است. هدف اصلی این تکنیک آماری برای این امر است که بر اساس پاسخ افراد به پرسش‌های معدودی، عوامل عام‌تر را مشخص کرد، که شالوده پاسخ افرادند. ماتریس همبستگی میان گویه‌های متغیر رفتار جمعی نشان داد که گویه‌های این متغیر در پنج بعد متمرکز شدند به طوری که گویه‌های موجود در یک بعد با سایر گویه‌های موجود در آن بعد همبستگی معنادار داشته ولی با گویه‌های موجود در ابعاد دیگر این متغیر همبستگی معناداری نداشته و این همبستگی ضعیف بوده است. بررسی دقیق الگوی همبستگی‌ها این واقعیت را به ما نشان می‌دهد که هر مجموعه از گویه‌ها به یک عامل تقلیل یافته‌اند و بر این اساس متغیر رفتار جمعی در این تحقیق از 29 گویه به 5 بعد یا شاخص کاهش یافته است. به عبارتی دیگر گویه‌ها به صورت خوشه‌هایی گرد هم آمده‌اند، به طوری که گویه‌های هر خوشه با هم دیگر همبستگی دارند و با گویه‌های موجود در خوشه‌های دیگر همبستگی ندارند.

آزمون KMO در این ماتریس 0/88 می‌باشد، لذا نیازی به حذف هیچ گویه‌ای از این مجموعه نمی‌باشد. آزمون کرویت بارتلت در سطح حداقل 95٪ اطمینان این معنی‌داری را نشان می‌دهد. لذا نتایج حاکی از این جدول به محقق اطمینان می‌دهد که می‌توان تحلیل عامل را ادامه داد.

جدول 1 - نتایج آزمون‌های آماری در تحلیل عاملی برای رفتار جمعی جوانان

KMO=0/88	آزمون کیزر مایر
B.T=368/423	آزمون بارتلت
d.f=541	درجه آزادی
Sig.=0/000	سطح معنی‌داری

1- Construct Validity

2- Factor Analysis

برای ارزیابی پایایی ابزار گردآوری اطلاعات از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است. برای اندازه گیری متغیرهای اصلی تحقیق یعنی محرومیت نسبی و رفتار جمعی از طیف لیکرت استفاده شده است. گویه ها از مطالعات انجام شده در کشورهای دیگر و همچنین مطالعاتی که در داخل کشور انجام شده، اقتباس شده اند و پس از تغییرات و سازگار نمودن آنها با وضعیت ایران، گویه های مناسب انتخاب شدند. آلفای کرونباخ هر یک از متغیرهای فوق در جدول 2 آمده است. ارقام این جدول نشان می دهند که کل طیف ها از پایایی برخوردار می باشند.

جدول 2- میزان آلفای کرونباخ (پایایی) گویه های موجود در ابعاد رفتار جمعی

مقدار آلفا	تعداد گویه	نام طیف
0,88	5	انگیزش اجتماعی
0,78	8	تشکیل واحدهای پیوند دهنده
0,70	5	تعهد پیوستگی
0,73	5	ایدئولوژی
0,80	5	تاکتیک های عملیاتی
0,85	29	رفتار جمعی
0,91	8	محرومیت نسبی

تعریف مفاهیم و متغیرها

1- محرومیت نسبی - محرومیت نسبی به عنوان برداشت بازیگران از وجود اختلاف میان انتظارات ارزشی و توانایی های ارزشی آنان تعریف می شود. انتظارات ارزشی، شرایط زندگی و کالاهایی هستند که مردم خود را مستحق آنها می دانند. توانایی های ارزشی کالاها و شرایطی

هفتم

هستند که آن‌ها فکر می‌کنند، عملاً توانایی کسب و حفظ آن‌ها را دارند. در این تحقیق احساس محرومیت نسبی بین جوانان را در شاخص‌هایی چون امکانات رفاهی (غذا، مسکن، خدمات بهداشتی و آسایش مادی)، قدرت (تمایل به مشارکت در تصمیم‌گیری جمعی، رای دادن، شرکت در رقابت سیاسی و عضویت در گروه‌های سیاسی) و ارزش‌های بین‌الاشخاصی (رضایت روانی، احترام و عاطفه) سنجیده می‌شود. این متغیر براساس نظریه گر سنجیده سنجیده شده است. احساس محرومیت نسبی با استفاده از پرسش‌نامه سنجش‌ها و نگرش‌های ایرانیان در قالب طیف 5 درجه ای لیکرت و براساس نظریه گر به وسیله 8 گویه سنجیده شده است (چلبی، 1380).

2- رفتار جمعی - از دیدگاه آگ برن و نیمکف¹ رفتار جمعی، رفتاری است عاطفی که بر اثر وضع یا حادثه ای از شخص یا اشخاصی سر می‌زند و بر اثر واگیری اجتماعی به دیگران منتقل می‌شود و در نتیجه، گروه کم و بیش متجانسی به وجود می‌آورد (آگ برن و نیمکف، 1349: 137). بلومر اعتقاد دارد که جنبش‌های اجتماعی در 5 مرحله به وجود می‌آیند. با توجه به اینکه رفتارهای جمعی شکلی از جنبش‌های اجتماعی است، لذا در این مقاله رفتارهای جمعی براساس نظریه بلومر با استفاده از 29 گویه در 5 مرحله انگیزش اجتماعی (با استفاده از 5 گویه)، تشکیل واحدهای پیوند دهنده (با استفاده از 8 گویه)، تعهد پیوستگی (با استفاده از 5 گویه)، ایدئولوژی (با استفاده از 5 گویه) و تاکتیک‌های عملیاتی (با استفاده از 5 گویه) سنجیده می‌شود. این ابعاد با استفاده از سوالاتی در قالب طیف لیکرت سنجیده می‌شوند.

یافته‌های تحقیق

پس از پایان یافتن گردآوری داده‌ها، پرسش‌نامه‌ها، استخراج و آنگاه به رایانه انتقال یافت و سپس با استفاده از بسته نرم افزار آماری برای علوم اجتماعی مورد تجزیه و تحلیل قرار

1- Ogburn & Nimkoff

گرفته اند. تجزیه و تحلیل داده ها بر اساس سطوح سنجش متغیرها و طیف ها انجام گرفته، بدین ترتیب با استفاده از شاخص های آمار توصیفی و جداول متقاطع نمونه های آماری، کلیه متغیرها در قالب جداول توزیع فراوانی توصیف شده اند. همچنین برای تحلیل رابطه بین متغیرهای مستقل و وابسته از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شده است. برای سنجش مدل تحقیق نیز از تحلیل لجستیک استفاده شده است.

ویژگی های اقتصادی-اجتماعی پاسخ گویان

از تعداد نمونه آماری اختصاص یافته برای این پژوهش، 60/3٪ از پاسخ گویان به جنسیت مرد و 36/3٪ نیز به جنسیت زن تعلق دارند. میانگین سنی 36/3٪ می باشد، بیانگر این است که وضعیت سنی پاسخ گویان را بیشتر افراد سنی جوان تر و پایین تر تشکیل داده است. میانگین تحصیلات پاسخ گویان برابر 10/89 کلاس بود که افراد پاسخ گو از میانگین سواد نسبتاً پایینی برخوردار بودند. از کل جمعیت نمونه 39/22٪ آنها شاغل بودند و 60/13٪ از آنها بیکار بودند که نشان گر درصد پایینی از اشتغال بین آنها می باشد. شاخص دیگر در این تحقیق وضعیت تاهل بود که نشان می دهد بیشترین تعداد پاسخ گویان را افراد مجرد تشکیل می دهند. مطابق با پژوهش انجام گرفته در 3 طبقه بالا، پایین و متوسط، بیشترین تعداد پاسخ گویان به طبقه میانی جامعه تعلق دارند. میانگین درآمد پاسخ گویان برابر 120341 تومان است که نشان گر این است که درآمد پاسخ گویان نسبتاً پایین می باشد. شاخص توصیفی دیگر وضعیت مسکن است که نشان می دهد 54٪ آنها در خانه های شخصی زندگی می کردند و کمترین درصد آنها هم در خانه های اجاره ای (31٪) و سایر خانه ها (12٪) سکونت دارند.

میزان بروز رفتارهای جمعی در میان جوانان در سطح بالایی قرار دارد. به طوری که که میانگین بروز رفتارهای جمعی برای آنها برابر 126/424 بوده است. از این توزیع می توان چنین استنباط کرد که مساله تحقیق واقعاً در جامعه به عنوان یک مشکل بروز کرده است به

هفتم

طوری که این رفتارها آن هم در میان قشر جوان می توانند برای امنیت و نظم اجتماعی در جامعه خطر آفرین باشند.

شاخص دیگر در این تحقیق میزان محرومیت نسبی است که میانگین نمره آن برای افراد مورد مطالعه برابر 33/18 است که این نمره در مقایسه با دامنه نمره (8 تا 40) در حد بالایی است و بیانگر میزان محرومیت نسبی بالایی در بین جوانان است. می توان استدلال کرد که با افزایش محرومیت نسبی افراد گرایش و تمایل آنها به رفتارهای جمعی شدت پیدا می کند.

بررسی فرضیات

آزمون فرضیات تحقیق با استفاده از تکنیک آماری ضریب همبستگی پیرسون استفاده شده است. برای این بخش از تحلیل چهار جدول ارایه شده است. نتایج جدول شماره 3 نشان می دهد که بین دو متغیر انتظارات ارزشی و محرومیت نسبی رابطه معنادار وجود دارد ($r=0/42$). همچنین بین دو متغیر توانایی های ارزشی و محرومیت نسبی رابطه معنادار وجود دارد ($r=0/51$). با توجه به سطح معناداری به دست آمده برای دو متغیر برابر 0/000 می باشد، می توان استدلال کرد که رابطه بین دو متغیر مذکور رابطه معنادار است. به عبارتی مطابق با نتایج به دست آمده می توان چنین عنوان کرد که به هر میزانی که توانایی های ارزشی و انتظارات ارزشی افراد بالا رود، میزان محرومیت نسبی جوانان بیشتر شود. نتایج حاصل از جدول همچنین نشان می دهد که بین توانایی های ارزشی و انتظارات ارزشی با میزان بروز رفتارهای جمعی در سطح حداقل 95٪ معناداری وجود دارد. به عبارتی مطابق با نتایج به دست آمده می توان چنین عنوان کرد که به هر میزانی که توانایی های ارزشی و انتظارات ارزشی افراد بالا رود، میزان بروز رفتارهای جمعی در میان جوانان بیشتر شود.

نتایج حاصل از جدول همچنین نشان می دهد که بین محرومیت نسبی و رفتار جمعی جوانان رابطه شدید و معنی داری وجود دارد. ضریب به دست آمده برای این متغیر برابر 0/65 با سطح معنی داری $P=0/000$ ، بیانگر رابطه مثبت و مستقیم بین دو متغیر مذکور می باشد.

نتیجه چنین نشان می دهد که با افزایش یا کاهش در میزان محرومیت نسبی افراد میزان رفتارهای جمعی در میان آنها نیز به مقدار زیادی افزایش یا کاهش می یابد. با توجه به این آمارها می توان چنین استدلال کرد که فرضیه مذکور در سطح حداقل 95٪ معنادار بوده و مورد تایید قرار می گیرد.

جدول 3- ضریب همبستگی پیرسون بین متغیرهای مستقل و رفتار جمعی

همبستگی		همبستگی		انحراف معیار	میانگین	متغیرهای مستقل
معنا داری	رفتار جمعی	معنا داری	محرومیت نسبی			
0/000	0/43	0/000	0/51	5/01	/21	توانایی های ارزشی
					17	
0/000	0/39	0/000	0/42	2/31	8/47	انتظارات ارزشی
0/000	0/65			8/32	/18	محرومیت نسبی
					33	

جدول 4 نشان دهنده ضریب همبستگی بین محرومیت نسبی و ابعاد مختلف متغیر رفتار جمعی جوانان می باشد. نتایج به دست آمده از این جدول نشان دهنده رابطه معناداری بین محرومیت نسبی با هر کدام از ابعاد پنج گانه رفتار جمعی وجود دارد. برای مثال متغیرهای محرومیت نسبی 0/67 با بعد اول رفتار جمعی یا همان انگیزش اجتماعی، 0/52 با تشکیل واحدهای پیوند دهنده، 0/61 با تعهد پیوستگی، 0/63 با بعد ایدئولوژی، 0/67 با بعد تاکتیک های عملیاتی رابطه معناداری داشته اند.

هفتم

جدول 4- ضریب همبستگی پیرسون بین محرومیت نسبی و ابعاد مختلف رفتار جمعی

ابعاد رفتار جمعی	متغیر	ضریب همبستگی	سطح معنا داری
انگیزش اجتماعی	محرومیت نسبی	0/67	0/000
تشکیل واحدهای پیوند دهنده	محرومیت نسبی	0/52	0/000
تعهد پیوستگی	محرومیت نسبی	0/61	0/000
ایدئولوژی	محرومیت نسبی	0/63	0/000
تاکتیک های عملیاتی	محرومیت نسبی	0/67	0/000

رگرسیون لجستیک

وقتی می خواهیم عضویت گروهی از افراد را بر اساس مجموعه ای از متغیرهای مستقل پیش بینی کنیم در اینجا با نوعی احتمال سروکار داریم که ارزش آن بین صفر و یک است. در این موارد یکی از روش های کارآمد برای تخمین، رگرسیون لجستیک است. در این مقاله متغیر رفتارهای جمعی به صورت تصنعی در دو بعد وجود و عدم دسته بندی شده است. لذا استفاده از رگرسیون لجستیک به برآورد مدل تخمین کمک می نماید. نتایج حاصل از این برآورد در جدول 5 بیان شده است.

آزمون Wald برای آزمون معناداری ضرایب محاسبه شده به کار برده می شود که در این تحقیق برای سه متغیر محرومیت نسبی، توانایی های ارزشی و انتظارات ارزشی پاسخ گویان معنادار است. با توجه به اینکه مقدار B_0 ها (ضریب رگرسیون لجستیک) برای سه متغیر فوق مثبت می باشد مقدار $EXP(b)$ ، e^b در آن ها بالاتر از یک است. در حالتی که مقدار مذکور بیشتر از یک باشد، نسبت بخت ها (Odds) افزایش یافته ولی در حالتی که این مقدار کوچک تر از یک باشد، نسبت بخت ها کاهش یافته است. نتایج جدول نشان می دهد که

نسبت بخت ها برای سه متغیر محرومیت نسبی، توانایی های ارزشی و انتظارات ارزشی پاسخ گویان بالاتر از یک بوده و احتمال وقوع رویه وجود رفتارهای جمعی را نشان می دهند.

جدول 5- برآورد پارامترهای مدل رگرسیون لجستیک برای پیش بینی وقوع رفتار جمعی

متغیر مستقل	B	Wald	Sig	EXP(b)
محرومیت نسبی	0/087	4/983	0/034	1/401
توانایی های ارزشی	0/088	5/657	0/046	1/276
انتظارات ارزشی	0/147	2/321	0/038	1/212

جدول 6 می گوید چه میزان احتمال وقوع یا عدم وقوع رفتار جمعی وجود دارد. به عبارتی این جدول می گوید چقدر از مدل در این تحلیل تبیین شده است. برای به دست آوردن مقدار تبیین شده، ابتدا قطر مربع را با هم جمع کرده و تقسیم بر کل جمع چهار ضلع مربع کرده و سپس در 100 ضرب می کنیم. که نتایج به دست آمده برای این تحقیق نشان می دهد که 51/74٪ مدل به درستی تبیین شده است.

جدول 6- موارد درست پیش بینی شده برای وقوع رفتار جمعی

مشاهده شده	پیش بینی شده		درصد صحت
	رفتار جمعی	رفتار جمعی	
بله	بله	خیر	51/74
	166	159	
خیر	159	175	

51/74٪ کل موارد درست پیش بینی شده است.

هفتم

بحث و نتیجه گیری

جوانان موثرترین و پرتحرک ترین نیروهای تحول و حرکت اجتماعی هستند که با داشتن نیروی عظیم ذخیره شده نیروهای بالقوه هر جامعه ای هستند. از این رو برنامه ریزی برای تمام دوران و ساعات آنان و بهره گیری از انرژی عظیم آنان امری ضروری است. نتایج تحقیق در ارتباط نظری با دیدگاه‌ها و نظریات مطرح شده گویای پیوند منطقی بین سطح نظری تحقیق و سطح تجربی آن است.

یکی از فرضیاتی که در این مطالعه مورد قبول واقع شد، محرومیت نسبی است. آزمون همبستگی پیرسون، شدت رابطه بین این متغیر و رفتارهای جمعی را با سطح معناداری حداقل در سطح 95٪ ($Sig=0/000$) و مقدار ضریب همبستگی 0/65 تایید شده است. نتایج نشان می دهد که این امر حکایت از وجود رابطه مستقیم و مثبت بین محرومیت نسبی جوانان با میزان رفتارهای جمعی آن‌ها دارد. به این معنا با افزایش محرومیت نسبی بین افراد، میزان بروز رفتارهای جمعی جوانان بیشتر می شود.

دیگر تحلیل انجام شده در این تحقیق مربوط به تحلیل لجستیک می باشد. با توجه به نتیجه گیری های انجام شده حاصل از تحلیل لجستیک می توان این مدل را در پیش بینی اینکه چگونه جوانان وارد رفتارهای جمعی خواهند شد، به کار برد. این مدل در نهایت توانست نشان دهد که 51/74 از موارد می توانند گروه بندی جوانان را به این قضیه که آن‌ها در رفتارهای جمعی شرکت خواهند داشت، به صورت صحیح پیش بینی کند.

نتایج تحقیق همچنین در ارتباط با تحقیقات پیشین هم نوعی هم خوانی را نشان می دهد. در تحقیق نراقی (1356) با تاکید بر مسائل جوانان و احتمال طغیان و شکل گیری تضادهای موجود در فضای دانشگاهی ایران بحث نارضایتی و عدم عدالت اجتماعی در قالب محرومیت نسبی مطرح شد. در این تحقیق هم چنین نتیجه ای به دست آمد. زمانی که شرایط مقایسه در میان افراد جامعه پدید آید، نوعی احساس نارضایتی ناشی از بی عدالتی به وجود می آید. در تحقیق ایمان (1385) نشان داده شده که جدایی و فاصله میان انتظارات قشر دانشجو و جوان

از نظام سیاسی با واقعیت های نظام اجتماعی می تواند عامل موثری در ارتباط با شکل گیری ناآرامی ها و فروپاشی نظم اجتماعی باشد. ایشان نارضایت سیاسی را عامل درگیری ها و شورش ها در میان جوانان مطرح کرد. نتایج این تحقیق به صورت غیرمستقیم با نارضایتی سیاسی نیز هم خوانی دارد به این معنا که نارضایتی سیاسی نیز به نوبه خود نشأت گرفته از احساس محرومیت نسبی است. در تحقیق عرف (1376) رابطه بین پایگاه اقتصادی و اجتماعی جوانان و محرومیت نسبی و شورش ها و ناآرامی ها مورد توجه قرار گرفته شده است. آنچه نتیجه این تحقیق نشان می دهد محرومیت و خواسته های ارضا نشده در رفتار جمعی تاثیر دارد.

از جمله متغیرهای اساسی مرتبط با رفتارهای جمعی جوانان محرومیت نسبی آنها می باشد. در این راستا باور نکردن جوان و بی توجهی به جایگاه آنها و نادیده گرفتن خواسته های فطری و طبیعی آنها یکی از مشکلات عمده می باشد و ممکن است این عوامل باعث شوند که جوان نیز تعهد و مسئولیتی را در قبال جامعه قبول نکند. سهم نبودن جوانان در تصمیم سازی و عدم احترام به رای و اعتقاد آنها و دخالت ندادن آنها در مشارکت های عمومی در جایی که اصل مشورت مورد توجه مکتب اسلام بوده است، شخصیت آنها را ضعیف بار آورده و نسبت به اصول و عقاید بی مسئولیت کرده است. ایمان به جوان و کشف توانایی های او و واگذاری مسئولیت های اجتماعی به او از اصولی است که در زمان پیامبر خیلی مورد توجه بوده است. اما در جامعه ما هم پدر و مادرها اهمیت کمی برای دیدگاه و نظر جوانان قایل می باشند و هم سازمان هایی که خود را حامی آنها می دانند، کمتر می توانند عملاً در این زمینه کاری انجام دهند. در این زمینه گر (1377) با رویکردی تعاملی به بحث محرومیت نسبی در شکل گیری رفتارهای جمعی می پردازد و معتقد است که محرومیت نسبی افراد از جمله متغیرهای مهم و موثر در شکل گیری تمامی جنبش های اجتماعی و سیاسی در طول تاریخ بوده است که از طرف طبقات پایین جامعه ظهور می یابد.

هفتم

این پژوهش به برنامه ریزان راهکارهایی ارایه می دهد، تا بتوانند به سامان دهی اصول حاکم بر تعهدات اجتماعی جوانان کمک کنند و از رفتارهای جمعی و تنش هایی که از عدم وجود این ارزش ها ناشی می شود، جلوگیری کنند. فرهنگ سازی و یا با برخورد مناسب و با جلوگیری از فساد اخلاقی و جنایت و هر گونه اعمال خلاف هنجار رایج، نگذارند بر امنیت اجتماعی در جامعه خدشه ای وارد شود. برای ایجاد احساس آرامش و نظم در جامعه باید تمهیداتی در نظر گرفته شود تا مردم در کنار هم احساس امنیت کنند، امنیت را زمانی می توان برقرار کرد که از یک طرف موارد خلاف هنجاری برطرف و از طرف دیگر ثبات در کلیه ارکان جامعه مخصوصاً در بعد اقتصادی و اجتماعی حاصل آمده باشد. همان طور که دورکیم (1938) هم سرچشمه هر گونه فعالیت اخلاقی، تبعیت منافع خصوصی از منافع عمومی می داند و تبعیت منافع خصوصی از منافع عمومی، متضمن روحیه فداکاری و ایثار بوده که یک ویژگی اخلاقی است و می تواند در تثبیت هنجارهای رایج جامعه کمک کند.

شناسایی نواقص موجود در ساخت جامعه: آنچه از دیدگاه اندیشمندان به خصوص پارسونز (1956) استخراج می شود این مطلب است که ناآرامی ها و رفتارهای جمعی در جامعه ناشی از ساخت جامعه نیستند، بلکه نواقص موجود در ساخت جامعه باعث بروز آن ها می گردند. بنابراین در تفسیر این مطلب می توان استدلال کرد که، زمانی که ناعدالتی ها در جامعه بروز می کند دوگانگی های شخصیتی در افراد به وجود می آید و در این حالت افراد احساسات خصمانه خود را با ارتکاب شورش ها، کجروی ها و رفتارهای جمعی ظاهر می سازند.

رفع بحران بیکاری و کاهش عواملی چون فقر از طریق فراهم آوردن امکانات اشتغال و تولید و توسعه اقتصادی و اجتماعی، که خود راهبردی جهت کاهش شکل گیری رفتارهای جمعی مخرب جوانان و بالا بردن میزان مسئولیت پذیری اجتماعی آن ها در قبال خانواده، جامعه و سایر مردم می باشد. آنچه در رویکردهای عقلانی در ارتباط با این مساله استخراج می شود ذکر این نکته است که بروز رفتارهای جمعی هم به عواملی چون وضعیت شغلی (بیکاری)، درآمد افراد و خدمات و نیازهای مادی و هم به عواملی چون تعهدات اخلاقی، ارزش های مذهبی و اعتقادات مذهبی برمی

گردد. براین اساس برنامه ریزی در راستای اشتغال زایی و رفع معضل بیکاری که امروزه خیلی از جوانان درگیر آن می باشند خود راهبردی عقلانی و مفید در راستای متعهد سازی افراد و جلوگیری از بسیاری از مشکلات اقتصادی جوانان می باشد.

فهرست منابع

- آگ برن و نیمکف (1349): زمینه جامعه شناسی، ترجمه و اقتباس امیرحسین آریانپور، تهران، کتاب‌های جیبی.
- اسملسر، نیل (1380): تئوری رفتار جمعی، ترجمه رضا دژاکام، مؤسسه یافته های نوین با همکاری مؤسسه نشر دواوین.
- ایمان، منفرد محمدتقی و حسین، (1385): "بررسی عوامل اقتصادی اجتماعی موثر بر رضایتمندی سیاسی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز"، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره بیست و چهارم، شماره دوم، صص: 9-25.
- بشیریه، حسین (1374): انقلاب و بسیج سیاسی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- بشیریه، حسین (1381): دیباچه ای بر جامعه شناسی سیاسی ایران. تهران، نشر نگاه معاصر.
- تنهایی، حسین ابوالحسن (1371): مکاتب و نظریه‌های جامعه‌شناسی، مشهد، نشر مرندید.
- چلبی، مسعود (1378): "وفاق اجتماعی"، نامه علوم اجتماعی، تهران، جلد دوم، شماره 3 و 6.
- دلپورتا، دوناتلا و دیانی ماریو (1383): مقدمه‌ای بر جنبش‌های اجتماعی، ترجمه محمد تقی دلفروز، تهران، انتشارات کویر.
- ربانی، رسول (1383): جامعه شناسی جوانان، تهران، انتشارات آوای نور.
- ستوده، هدایت... (1378): روان‌شناسی اجتماعی، تهران: انتشارات آوای نور.
- شهابی، محمود (1380): "خرده فرهنگ ویژه جوانان در ایران، قرائت‌ها و پیامدها"، نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، شماره 4، سال 1380، صص 100-87.

هفتم

- عرف، جواد (1376): مطالعه جامعه شناختی میزان تاثیر پایگاه اجتماعی اقتصادی بر کنش جمعی، پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.
- غفاری، غلامرضا و ابراهیمی لویه عادل (1384): جامعه‌شناسی تغییرات اجتماعی، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور.
- کوهن، تامس (1369): ساختار انقلابهای علمی، ترجمه احمد آرام، تهران، نشر سروش.
- گر، تد رابرت (1377): چرا انسان‌ها شورش می کنند؟، ترجمه علی مرشدی زاد، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- گیدنز، آنتونی (1371): سازمان اجتماعی، ترجمه هما زنجانی زاده، تهران، سمت.
- محسنی تبریزی، علیرضا (1383): وندالیسم، تهران، انتشارات آن.
- خواجه نوری، بیژن (1386): "بررسی عوامل مؤثر بر میزان اشتغال زنان جوان استان های غرب ایران، مطالعه موردی: استان های کرمانشاه، ایلام، کردستان"، سمینار زنان و توسعه.
- مرکز آمار ایران (1375): سرشماری های عمومی نفوس و مسکن ایران در سال های 1335 تا 1375.
- نراقی، احسان (1356): جامعه، جوانان، دانشگاه، شرکت سهامی کتاب های جیبی، چاپ سوم.

- Blumer, Herbert (1951): "Social Movement". In . A. Mcclung lee (ed.) *Principles of Sociology*. New York: Barnes and Nobles, pp: 199-220.
- Davies, James (1969): "The J- Cure of Rising and Declining Satisfactions as Cuse of Some Great Resolutio and a Contained Rebellion" in H.D. Craham and T. Gurr (eds): *Redolence in America*, New York: Pager, pp: 690-730.
- Doob, C.B. (1988): *Sociology: An Introduction*, New York: Longman.
- Furlong, A. (2000): "Youth in a Changing World", *International Social Science, Journal*. 169. UNESCO.
- Killian, L: (1964): "Social Movement", in Robert E. Farris (ed.) *Handbook of Modern Sociology*, Chicago: Rand McNally, pp:426-45.
- Lin, N. (1974): *Foundation of Social Research*, New York: MC Grew. Hill.

گلمراد مرادی عضو هیئت علمی گروه جامعه شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلام آباد غرب است. تخصص ایشان در زمینه روش های کمی تحقیق و مسائل اجتماعی می باشد.

بهمن سعیدی پور عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور مرکز اسلام آباد غرب می باشد. تخصص ایشان در زمینه مدیریت آموزشی و جامعه شناسی آموزش و پرورش است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی